

PIOTR HUBERT RODZIEWICZ*

Artur Dzierzbicki – żołnierz i obywatel

STRESZCZENIE | Marszałek Józef Piłsudski 21 sierpnia 1921 r. na stokach warszawskiej Cytadeli przypiął order wojenny – krzyż Virtuti Militari – weteranom powstania styczniowego. Niewielu żołnierzy powstania otrzymało najwyższe polskie odznaczenie wojenne. Jednym z nich był Artur Dzierzbicki. Autor artykułu przedstawia szlak bojowy Dzierzbickiego, a także próbuje pokazać życie tego wybitnego dla ziemi kaliskiej Polaka na podstawie XIX-wiecznej prasy i dokumentów metrykalnych.

SŁOWA KLUCZOWE | Artur Dzierzbicki, powstanie styczniowe, Dzierzbiccy, Towarzystwo Kredytowe Ziemiańskie, TKZ, sędzia gminny, ziemianie, szlachta

Artur Dzierzbicki: A Soldier and a Citizen

SUMMARY | On 21 August 1921, Józef Piłsudski, the marshal of the Polish army and the main politician in Poland those days, pinned the Virtuti Militari cross on the veterans of the January Uprising. The ceremony took place on the slopes of the Warsaw Citadel, which is a symbol of the suffering of the Polish nation. Few soldiers of the Uprising received this most significant Polish military decoration. Artur Dzierzbicki was one of them. The author of this article presents Dzierzbicki's

* Piotr Hubert Rodziewicz, mgr, Uniwersytet Łódzki, Instytut Historii, były pracownik Instytutu Pamięi Narodowej, prezes Stowarzyszenia Miłośników Historii Dobieszkowa i Okolic, w ramach Towarzystwa „Strzelec” zajmuje się upamiętnianiem potyczek, bitew i osób związanych z powstaniem styczniowym na terenie województwa łódzkiego, <https://orcid.org/0009-0001-7572-7883>; e-mail: p.h.rodziewicz@gmail.com

Received: 24.04.2025. Accepted: 31.05.2025. Published: 30.11.2025.

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding information: Not applicable. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication.

combat trail as well as tries to show – based on the 19th-century press and vital records – the life of this outstanding Pole from the Kalisz region.

KEYWORDS | Artur Dzierzbicki, January Uprising, the Dzierzbiccy, Landowners' Credit Society, municipal judge, gentry, nobility

Wprowadzenie

Przez kilka lat podczas pracy w Instytucie Pamięci miałem możliwość współtworzenia ewidencji grobów weteranów walk o wolność i niepodległość Polski. Prowadząc kwerendę, dotarłem do listu wdowy po weteranie, w którym znajdowały się nazwiska dwóch plutonów kawalerii wojsk powstania styczniowego, dowodzonych przez kapitana Józefa Skrzyńskiego¹. Postanowiłem odnaleźć groby tych ludzi, wydobyć spośród dokumentów historię ich życia. Jednym z nich był Artur Dzierzbicki (ryc. 1). Żołnierz znaczący do tego stopnia, że za swoją walkę z bronią w ręku otrzymał najwyższe wojenne odznaczenie – krzyż *Virtuti Militari*. Odnalezienie grobu okazało się dużym wyzwaniem. Posiadając akt zgonu i nekrolog, wiedziałem, że został pochowany w Niewieszu. Niestety, na cmentarzu nie ma już grobu rodziny Dzierzbickich. Jeździłem tam kilkakrotnie, szukając grobu bądź co bądź najbogatszego, najbardziej znanego ziemianina mieszkającego w pobliskich Biernacicach. Jednak ani poszukiwania, ani rozmowy z mieszkańcami czy też konsultacje z regionalistami nie przyniosły informacji, na którą czekałem. Dopiero rozmowa z najstarszym mieszkańcem Niewiesza pozwoliła dociec, co się stało z grobowcem Dzierzbickich. W artykule przedstawiam losy wojenne ułana, próbuję pokazać życie codzienne, jakże charakterystyczne dla tej klasy społecznej w XIX w. Mam nadzieję, że wyda się to Państwu wzbogacające poznawczo i być może stanie się przyczynkiem do dalszych badań nad szlachtą ziemi łęczyckiej lub też – używając innego podziału geograficznego – ziemi kaliskiej.

¹ H. Samborski, *Wspomnienia z Powstania 1863 r. i pobytu na Syberii*, Warszawa 1916, s. 122.

Ryc. 1. Artur Dzierzbicki

Źródło: *Ziemia łączycza żołnierzom niepodległości*, Łęczycza 1937, s. 42.

Biogram

Artur Szczepan Dzierzbicki urodził się 25 grudnia 1843 r. w Fułkach, w gminie Kałów, powiecie warskim, departamencie kaliskim. Był synem małżonków Dzierzbickich herbu Topór, Kazimierza i Kunegundy Leokadii z Bajkowskich. Przyszedł na świat w majątku należącym do rodziny babci od strony matki, Józefaty z Kossobudzkich herbu Pomian, żony Rocha Bajkowskiego herbu Lubicz, właściciela Czepowa Średniego (gmina Wielenin)².

Dzierzbiccy byli po ślubie (ryc. 2), który miał miejsce rok wcześniej, i mieszkali w majątku rodziców Leokadii (używała imienia Leokadia) w Bardzynie³.

² Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Akta stanu cywilnego (dalej: ASC) parafii rzymskokatolickiej w Kałowie, Katalog urodzenia, Zespół 1501d, akt urodzenia nr 3/1843.

³ APŁ, ASC parafii rzymskokatolickiej w Dalikowie, Katalog małżeństwa, Zespół 1501d, akty małżeństw nr 7/1842.

Fulli. Dnia 14tego w Kwatwie dnia dziesiętego Styc-
nia Tysięc Osmset czterdziętego trzeciego roku o go-
dzinie dziesiętej rana. Stawiał się Wielmożny Nasi-
mierz Dzierzbicki Dzierżawca Barcziniń tamże
zamieszkały lat dwadzieścia sześć latyży w obecności
Alexandra Szacholierskiego Komisarza Dóbr Fut-
koshich w Cichowie zamieszkałego lat trzydzięci i
Walentego Sworczyńskiego Elonomu w Fullbach za-
mieszkałego lat czterdzięci latyży i obywat rum
Dzieci pteci myślicy które się urodziło tu w Fullbach
dnia dwadzieśtego piątego Grudnia Tysięc Osmset
czterdziętego drugiego roku o godzinie czwartej po-
południu oświadczając iż jest spotodzone z niego i
z jego Matronki Leokadyi z Bajkowskich lat
dwadzieścia trzy latyży. Dzieciżu temu na Chrzcie-
Świstym w dniu dziesiętym odbyłym nacznie zo-
stały dwa Imiona Artur i Szekepan a Chrzcistny-
mi Prodkami jego byli Ptech Bajkowsli Dze-
dziec Futeli z przyległosciami i Tokofatu Bajkow-
sli Matronka Jego. Alit ten stawiającemu i Świad-
kom prze czytany został popisanany, drugi zaś Świa-

Ryc. 2. ASC parafii rzymskokatolickiej w Dalikowie, akt urodzenia nr 7 z 1842 r.
Źródło: parafia Dalików.

Rok później państwo Dzierzbiccy przenieśli się do Prawęcic (parafia Beldów), gdzie urodziła się siostra Artura – Stefania⁴. Wiemy z dokumentów spadkowych, że w 1849 r. Dzierzbiccy mieszkali w majątku Psary, w okręgu zgierskim⁵. Następnie stali się dzierżawcami Bronowa, należącego do okręgu wartkiego powiatu kaliskiego Guberni Warszawskiej. Właścicielem majątku był Wawrzyniec Konopnicki, teść Marii Konopnickiej. Dzierżawili go do roku 1853⁶.

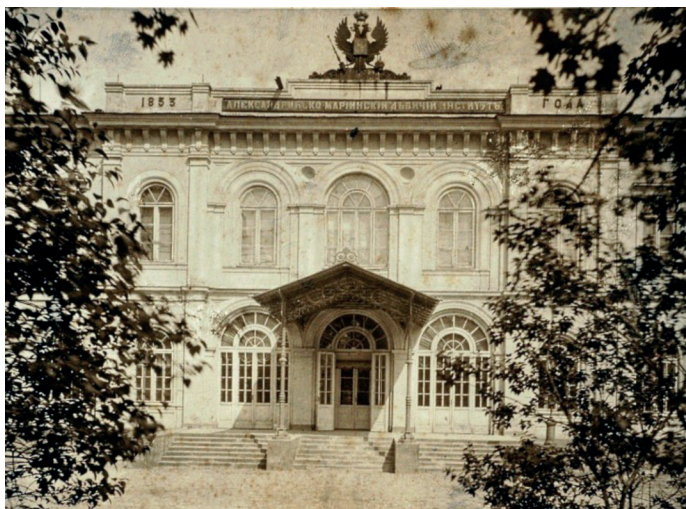
4 APŁ, ASC parafii rzymskokatolickiej w Beldowie, Katalog urodzenia, Zespół 1401d, akt urodzenia nr 109/1844.

5 „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” 1849, nr 123 (6 czerwca), s. 10.

6 „Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej” 1853, nr 18 (30 kwietnia), s. 424.

W następnych latach Kazimierz został administratorem majoratu Tłuszczew, gdzie zamieszkał z rodziną⁷.

W 1849 r. Artur Dzierzbicki rozpoczął naukę w Instytucie Szlacheckim w Warszawie (ryc. 3)⁸. Była to szkoła przeznaczona wyłącznie dla rodzin zamożnych – synów szlachty oraz urzędników państwowych. W 1850 r. uczyło się w niej zaledwie 81 uczniów⁹. Opłaty za edukację były bardzo wysokie. W pierwszych trzech klasach nauka kosztowała 200 rubli rocznie, w pozostałych czterech klasach 300 rubli rocznie¹⁰.

Ryc. 3. Budynek Instytutu Szlacheckiego przy ul. Wiejskiej w Warszawie
Źródło: https://lubuskie.fotopolska.eu/337165,foto.html?galeria_zdjec&w=9&user=213 [dostęp: 18.05.2025].

Po ukończeniu warszawskiej szkoły młody Dzierzbicki kontynuował naukę w gimnazjum w Płocku w 1861 r. W tym samym roku wstąpił do szkoły przygotowawczej w Warszawie, utworzonej przez hrabiego Wielopolskiego,

7 T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, R. 4, Poznań 1882, s. 414.

8 „Gazeta Codzienna” 1849, nr 211, s. 1.

9 *Taryfa domów miasta Warszawy i Pragi z planem ogólnym i 128 szczególnych planików i ulic*, Warszawa 1852, s. 30.

10 J. Schiller, *Warszawskie rządowe szkoły średnie w latach 1795–1862*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1994, t. 36, s. 89.

a następnie do świeżo otwartej Szkoły Głównej w Warszawie, na Wydział Prawa i Administracji (ryc. 4)¹¹.

Ryc. 4. Zjazd wychowanków Wydziału Administracji i Prawa Szkoły Głównej w 1905 r.

Źródło: S. Borowski, *Szkoła Główna Warszawska 1862–1869*, Warszawa 1937, s. 25.

W 1863 r. wybuchło powstanie styczniowe i wielu studentów Szkoły Głównej, w tym i Dzierzbicki, wzięło w nim udział¹². W niedzielę wielkanocną synowie okolicznej szlachty zebrali się w majątku Kazimierza Dzierzbickiego w Tkaczewie. Ojciec Artura ich pobłogosławił, wuj Aleksander Dąbrowski, weteran powstania listopadowego, poprowadził grupę do obozu pułkownika Kazimierza Oborskiego stacjonującego w okolicy Konina¹³. Wraz z Dzierzbickim poszli do walki: syn Aleksandra Kornel Dąbrowski, dwaj bracia Łebkowscy, Władysław Wardęski, Władysław Boetticher, Alfons Szamowski, Wacław Odechowski, Walerian Oszkowski, Edmund Sojecki¹⁴. Sama „biała” młoda szlachta wraz ze służbą dworską. Trafili do świeżo utworzonego oddziału dragonów (ułanów, strzelców konnych), nazywanych potocznie Krakusami ze względu na charakterystyczne nakrycie głowy (ryc. 5).

¹¹ Księga pamiątkowa Zjazdu b. wychowanków b. Szkoły Głównej Warszawskiej, Warszawa 1905, s. III.

¹² S. Kieniewicz, *Spiskowcy i partyzanci*, Warszawa 1967, s. 564.

¹³ Aleksander Dąbrowski był mężem Józefy Bajkowskiej, siostry Leokadii Dzierzbickiej.

¹⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), sygn. I.181D.7916 (24.03.1920), s. 9.

Ryc. 5. Rysunek przedstawiający umundurowanie wojsk powstańczych
Źródło: „Postęp” 1863, nr 17 (1 listopada), s. 160.

Kawaleria Oborskiego walczyła w kwietniu w szeregach dużego zgrupowania pułkownika Józefa Seyfrieda, który był również naczelnikiem wojskowym województwa mazowieckiego. Seyfried poruszał się powozem, który był ochraniały przez kawalerzystów, wśród których znajdował się Dzierzbicki. Ułani mieli serdecznie dosyć takiej „walki” i poprosili pułkownika Oborskiego o inne, bardziej waleczne zadania. Zostali więc skierowani do zadań rozpoznawczych i osłonowych¹⁵. Do pierwszego większego starcia doszło 26 kwietnia pod Nową Wsią koło Sompolna na Kujawach. Tutaj po raz pierwszy Dzierzbicki skrzyżował szable z kawalerzystą rosyjskim. Potyczka okazała się zwycięska. Pododdział rosyjski wysłany z Włocławka musiał wycofać się za granicę Królestwa, znajdując w Prusach schronienie¹⁶. Niestety, krótko trwała radość ze zwycięstwa. 29 kwietnia oddział Seyfrieda został rozбит pod Brdowem, tracąc wielu żołnierzy, m.in. bardzo odważnego dowódcę, który przybył walczyć w szeregach powstańczych z Francji, pułkownika Leona Younga de Blakenheima¹⁷. Kawalerii Oborskiego udało się odskoczyć

¹⁵ Tamże, s. 10.

¹⁶ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863–1864*, Rapperswil 1913, s. 31.

¹⁷ Tamże, s. 31–32.

i przeżyć klęskę. Ciągłe utarczki z podjazdami rosyjskimi, nieustanne marsze, noclegi w zimnie i deszczu spowodowały chorobę wrzodową u Dzierzbickiego. Otrzymał urlop i wrócił do rodzinnego domu, by się leczyć¹⁸. Po zaledwie trzech tygodniach powrócił do walki w powstaniu. Nowym bezpośrednim dowódcą pododdziału został wyznaczony rotmistrz Józef Skrzyński¹⁹. Szwadron Skrzyńskiego był to kwiat młodzieży pochodzącej z okolic Łęczycy. Dzierzbicki wraz z kolegami trafił do plutonu drugiego, który prowadził syn właścicieli Dalikowa Władysław Wardęski. Jego podoficerami zostali Stanisław Cygański z majątku Cygany i Walery Oszkowski z majątku Śladków Rozłazły z okolicy Piątku. W plutonie znajdowali się również wspomniany już Kornel Dąbrowski z majątku Kraski, Stanisław Noffok, Stanisław Cholewiński, Przemysław Byszewski, Ignacy Pryliński i inni²⁰. 22 maja 1863 r. Oborski wraz z pułkownikiem Stanisławem Szumlańskim oraz piechotą prowadzoną przez pułkownika Karola Włodka rozłożył się obozem w Poddębicach oraz w pobliżu miasta. Głównym dowódcą tej dużej formacji był pułkownik Ignacy Słupski, żołnierz walczący jeszcze w powstaniu listopadowym²¹. W nocy z Uniejowa wyruszył oddział rosyjski mający za zadanie spacyfikować buntowników Oborskiego. Rotę piechoty, szwadron huzarów prowadził major Aleksander von Broemsen. Rosjanin nie spodziewał się, że siły polskie będą tak olbrzymie. Dowódcy powstańcy prowadzili ponad 1500 insurgentów, wśród których byli strzelcy piesi, kosynierzy i kawalerzyści. Do walki doszło nad ranem 23 maja²². Rosjanie, wycofując się, znaleźli schronienie we wsi Niewiesz. Zajęli domy, prowadząc skuteczny ogień karabinowy z okien, drzwi, dachów domów, karczmy i wozowni. Budynki zamieniły się w blokhauzy trudne do zdobycia. Polacy trzymani byli z dala ogniem karabinowym. Nie mogli podejść i podpalić domów. W tym czasie szwadron rotmistrza Skrzyneckiego starł się z huzarami rosyjskimi, którzy chcieli dołączyć do zabarykadowanej w domach piechoty. W starciu bezpośrednim na szable i pałasze nasi kawalerzyści wykazali się odwagą i determinacją. Walka była niezwykle krwawa. Ułan Jan Grotgier, posługując się

18 *Ziemia łęczycka żołnierzom niepodległości*, Łęczycza 1937, s. 17.

19 K. Jadczyk, J. Kita, M. Nartonowicz-Kot, *Powstanie w Łodzi i regionie: studia i materiały*, Łódź 2014, s. 143.

20 H. Samborski, *Wspomnienia...*, s. 122.

21 D. Orłowski, *Kajetan Słupski. Kim był naprawdę dowódca potyczki pod Mokrskiem z 15 października 1863 r.*, „Rocznik Wieluński” 2022, t. 22, s. 5.

22 S. Zieliński, *Bitwy i potyczki...*, s. 201.

średniowiecznym mieczem, odciął kilka głów huzarom, a jednemu odrąbał ramię²³. Tymczasem rosyjskie punkty oporu wytrzymały ataki polskiej piechoty. Potyczka trwała cały upalny dzień. W walce zostali ciężko ranni dowódcy Oborski i Włodek²⁴. Wobec niemożliwości podejścia i podpalenia blokhauzów, zmroku i nadciągających od strony Sieradza kolumn rosyjskich pułkownik Ignacy Słupski zdecydował się opuścić miejsce walki jak najszybciej i wycofać się jak najdalej. 4 czerwca pułkownik Edmund Callier, świeżo mianowany naczelnikiem wojskowym województwa mazowieckiego i kaliskiego, przybył do obozu stacjonującego w miejscowości Orla. Poprowadził partię powstańczą w kierunku Konina. Kawalerzyści Skrzyńskiego, będący w ariergardzie, wykonali prace saperskie, niszcząc most na Warcie pod Orlą. W ten sposób udało im się opóźnić pościg kolumn moskiewskich²⁵. 27 czerwca walczyli z dobrym skutkiem na szable z huzarami rosyjskimi pod Izbicą Kujawską²⁶. Kolejna potyczka stoczona z Rosjanami niestety zakończyła się porażką. 29 i 30 czerwca pod wsią Grochowy, koło Ślesina, pułkownik Callier zmuszony został do podjęcia walki, pomimo przeważających sił wroga. Wyselekcjonowana grupa 50 jeźdźców Skrzyńskiego wykonywała zadania typowo rozpoznawcze. Doszło jednak do walk na białą broń, z których to pojedynków ułani najczęściej wychodzili zwycięsko. Callier w swoich meldunkach chwalił pierwszego dnia walk ułanów Skrzyńskiego, drugiego zaś dnia był zły, ponieważ kawalerzyści nie wypełnili swoich zadań²⁷. Kilku z nich zginęło śmiercią walecznych. Wśród poległych znalazł się przyjaciel Dzierzbickiego, syn kucharza z majątku Tkaczew, Aleksander Ostrowski, a także fornal z tego majątku o nazwisku Korejwo²⁸. Potyczka była przegrana, Skrzyński tuż po niej otrzymał rozkaz przemieszczenia się na teren Kujaw w celu przejścia broni od tamtejszych władz cywilnych²⁹. Pojawił się na arenie walk dopiero 9 lipca, kiedy to doszło do bitwy pod Kterami koło Kutna. Dragoni majora Józefa Skrzyńskiego, zwani jazdą łączyczną, wzięli udział w ostatnim etapie bitwy. Wykorzystali zabudowania we wsi Zieleniew: dzięki

23 S. Kieniewicz, *Spiskowcy...*, s. 572.

24 K. Jadczyk, J. Kita, M. Nartowicz-Kot, *Powstanie w Łodzi...*, s. 143.

25 Dokumenty terenowych władz powstania styczniowego, Wrocław 1976, s. 21; CAW, sygn.I.181D, s. 12.

26 Tamże, s. 36.

27 E. Callier, *Trzy ustępy z powstania polskiego 1863–1864*, Poznań 1868, s. 38.

28 CAW, sygn. I.181D.7916, s. 13.

29 Dokumenty..., s. 26.

przygotowanej pułapce okrążyli nadciągający spod Kter kozacki oddział konny, wycinając go w pień, następnie odskoczyli w kierunku Główna na nocleg³⁰. Następnego dnia, kierując się na Brzeziny, starli się ponownie za Strykowem, w okolicy wsi Janowice (spisując swoje wojenne losy po 60 latach, Dzierzbicki mylił nazwy miejscowości i podawał jako miejsce bitwy Dobieszków³¹). Dwa plutony przemieszczały się w oddaleniu od siebie. Nagle żołnierze z plutonu Dzierzbickiego zauważyli patrol kozacki. Nie chcąc, żeby informacja o ich istnieniu została dalej przekazana, puścili się galopem za wrogiem. Niestety, okazało się, że w pobliżu patrolu znajdowały się większe siły nieprzyjaciela. Doszło do walki pod lasem janowickim, w wyniku której zginęło dwóch ułanów. Ciężko ranny został pochodzący z Kujaw 29-letni rotmistrz Skrzynecki. Umarł dwa dni później³². Dzierzbicki cudem uniknął śmierci. Podobnie jak pozostali przy życiu chował się w dworach szlacheckich, a następnie powrócił do rodzinnego domu³³.

We wrześniu po raz trzeci wyruszył walczyć o wolną Polskę. Zaciągnął się do partii powstańczej pułkownika Michała Zielińskiego, naczelnika wojennego województwa mazowieckiego, która stacjonowała wówczas w okolicy Kutna, we wsi Baranowizna. Był to oddział składający się z kilkuset strzelców, kosynierów i strzelców konnych. Dzierzbicki, z racji swoich doświadczeń w powstaniu, został podoficerem dowódcy jazdy o nazwisku Bronisławski vel Zygmunt Podczaski. Jeszcze w tym samym miesiącu, 17 września, pułkownik Zieliński wraz z majorem Władysławem Orłowskim wyruszyli w kierunku Gór Świętokrzyskich, zgodnie z rozkazem władz powstańczych. Chcąc uniknąć walki, próbowali wymknąć się rosyjskiej obławie. Niestety, 23 września spotkali się z wojskami rosyjskimi w miejscowości Żdżary, na drodze do Nowego Miasta nad Pilicą, gdzie zaplanowano postój. W trakcie walki piechota rosyjska zaczęła uciekać, kryjąc się w lesie. Zirytowany postawą własnej piechoty Zieliński dał rozkaz kawalerii, żeby wyparła z lasu Rosjan. Niestety, od palby karabinowej Rosjan zginęły nie tylko konie, ale także dowódca Bronisławski vel Podczaski i kilku innych kawalerzystów. Artur Dzierzbicki został awansowany na oficera na polu walki przez pułkownika Zielińskiego³⁴. 25 września doszło pod Dobieszkowem w okolicy Strykowa

30 S. Kieniewicz, *Spiskowcy...*, s. 578–579.

31 CAW, sygn. I.181D.7916, s. 14.

32 APŁ, ASC, Katalog zgony, Zespół 1422d, akt nr 143.

33 CAW, sygn. I.181D.7916, s. 14.

34 Tamże.

do kolejnego starcia. Tym razem wycofujących się spod Żdżar powstańców zaatakowała wysłana z Warszawy sotnia kozaków kaukaskich esaula Kosmy Iwanowicza Zankisowa w celu pacyfikacji oddziału majora Orłowskiego. Zieliński z Orłowskim nie podjęli walki w miejscu chwilowego odpoczynku w Skoszewach. Zaczęli uciekać przez dobieszkowski las w kierunku Strykowa. Do pojedynku na szable doszło przy młynie w Dobieszkowie³⁵. Dzierzbicki wspomina: „[...] Rejterując oddział nasz znalazł się nad potokiem, nad którym stał młyn wodny. Ciężką była walka, a strumyk krwią zabarwił, wielu zginęło, zwalonych w staw przymłyński. Życie zawdzięczam przytomności i trafności strzałów. W bitwie tej dowódcy szczególnie kawalerii jakby stracili całą przytomność. Parli nas moskale aż do miasteczka Strykowa, w murach i zabudowaniach którego udało się zatrzymać napór moskali”³⁶.

Pozostali przy życiu kawalerzyści, wraz ze swoimi oficerami, przenocowali we dworze w Pludwinach. Następnego dnia oficerowie pożegnali się. Major Michał Zieliński zdał dowództwo majorowi Władysławowi Orłowskiemu i opuścił obóz. Zmęczeni, ranni, rozbici psychicznie żołnierze podążyli w kierunku Piątku. W drodze Orłowski przekazał dowodzenie Dzierzbickiemu i wraz ze swoim adiutantem Tadeuszem Górą odjechał w kierunku lasów gostynińskich. Dzierzbicki, nie widząc szans na dalszą walkę, rozpuścił oddział, a broń kazał zakopać³⁷. W listopadzie otrzymał oficjalny awans oficerski od Rządu Narodowego, a w marcu 1864 r. wezwanie do sformowania nowego oddziału. Powstanie chyliło się ku upadkowi, coraz więcej osób było poszukiwanych, aresztowanych i sądzonych za udział w nim. Dzierzbicki postanowił wyjechać za granicę i tam odczekać. Wyjechał do Drezna wraz z Władysławem Wardęskim³⁸.

Wrócił jednak jeszcze w tym samym, 1864 r.³⁹ Autor artykułu nie dotarł jednak do informacji, w jaki sposób ułożył sobie relacje z władzami rosyjskimi. Być może potraktowano go jako zwykłego szeregowego żołnierza i ze względu na młody wiek oszczędzono. Są to jednak tylko domysły.

35 K. Jadczyk, J. Kita, M. Nartowicz-Kot, *Powstanie w Łodzi...*, s. 64; P.H. Rodziejewicz, *Szadkowanie w powstaniu styczniowym*, „Biuletyn Szadkowski” 2023, t. 23, s. 85–87.

36 CAW, sygn. I.181D.7916, s. 15.

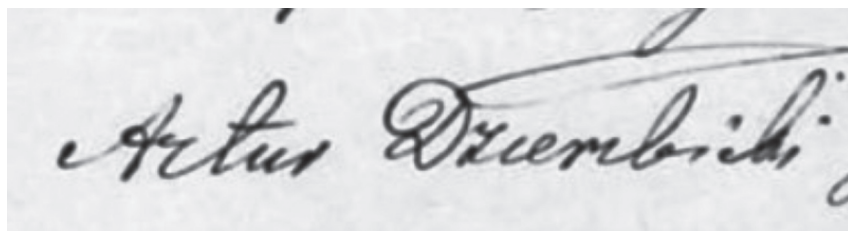
37 Tamże, s. 16.

38 Tamże, s. 15.

39 „Warszawska Gazeta Policyjna” 1864, nr 217, s. 3.

Po powrocie z powstania Artur Dzierzbicki wrócił na studia do Szkoły Głównej w Warszawie, które ukończył w 1865 r. Dalszą naukę kontynuował w Brukseli⁴⁰.

20 listopada 1865 r. poślubił Aleksandrę Maleszewską, córkę Aleksandra i Marianny z Lisieckich. Ślub odbył się w Wolborzu (ryc. 6). Na świadków powołano sąsiadów państwa Lisieckich: Konstantego Lazareffa, dziedzica wsi Studzianki, i Józefa Kamockiego, dziedzica wsi Golesze⁴¹. W akcie ślubu jako miejsce urodzenia Artura występuje Borzęcin. Być może jest to miejscowość podana celowo ze względu na powstańczą przeszłością pana młodego.

Ryc. 6. Podpis Artura Dzierzbickiego

Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta Stanu Cywilnego parafii w Niewieszu p.w. Wszystkich Świętych, Katalog małżeństwa, Zespół 1601d, akt małżeński 10/1891.

Małżeństwo zamieszkało początkowo w Modrzewku, w powiecie wolborskim, w majątku rodziców Aleksandry. Tam też urodziła im się w 1867 r. córka Feliksa Kazimiera⁴². Rodzicami chrzestnymi dziecka zostali Feliks Lisiecki, właściciel majątku Biernacie, oraz matka Artura, Leokadia Dzierzbicka. Wiemy, że w kwietniu 1870 r. w majątku Borszyn umarł zaledwie roczny syn Kazimierz Dzierzbicki (parafia Solca Wielka⁴³). Tuż obok, w Tkaczewie, mieszkali rodzice Artura. Jego ojciec Kazimierz był administratorem majoratu. W tym samym roku umarł również w Tkaczewie jeszcze jeden syn Artura, Władysław Aleksander, mający niecałe dwa lata⁴⁴. Możemy wnioskować, że w tych właśnie latach Dzierzbiccy mieszkali wraz z rodzicami Artura.

⁴⁰ Księga pamiątkowa Zjazdu b. wychowalców b. Szkoły Głównej Warszawskiej, Warszawa 1905, s. III.

⁴¹ APŁ, ASC parafii w Wolborzu, Katalog małżeństw, Zespół 1733d, akt małżeństwa 88/1865.

⁴² Tamże, Katalog urodzeń, Zespół 1733d, akt urodzenia nr 265/1867.

⁴³ APŁ, ASC parafii w Solcy Wielkiej, Katalog zgonów, akt zgonu nr 25/1870.

⁴⁴ Tamże, Katalog zgonów, akt zgonu nr 27/1872.

Od 1872 r. rozpoczął się kolejny rozdział życia Dzierzbickiego. Został właścicielem majątku Biernacice w parafii Niewiesz (ryc. 7), który to majątek Dzierzbiccy otrzymali od wuja Aleksandry Feliksa Lisieckiego⁴⁵. Jeszcze w tym samym roku urodziła się Dzierzbickim córka Maria⁴⁶.

Ryc. 7. Pozostałości po dworze w Biernacicach

Źródło: https://www.dioblina.eu/Dwor_w_Biernacicach [dostęp: 18.05.2025].

Dzierzbicki wiódł życie typowe dla swojej klasy społecznej. Zajmował się rolnictwem, hodowlą koni. Duże zyski uzyskiwał ze sprzedaży alkoholu, który produkowała gorzelnia w Biernacicach. W 1872 r. odkupił od sąsiadów Jarosława i Marii Konopnickich podupadły majątek w Bronowie⁴⁷. Obejmował on dwór drewniany z dachem krytym strzechą, a także budynki folwarczne oraz ponad 700 hektarów ziemi. Znajdowało się tam 100 hektarów starodrzewia, ponad 600 sztuk drzew owocowych, dobrej klasy gleba rolnicza, zarodowa owczarnia oraz produkcja torfu na potrzeby gorzelni w Biernacicach⁴⁸. „Gazeta Kaliska” o sprzedaży Bronowa pisała, że nabył ją

45 K. Czarnecki, *Herbarz Niesieckiego*, t. 1, Gniezno 1881, s. 551.

46 APŁ, ASC parafii w Niewieszu, Katalog urodzeń, Zespół 1601d, akt urodzenia nr 54/1872.

47 „Gazeta Kaliska” 1902, R. 10, nr 287 (24 października), s. 2.

48 F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, *Słownik geograficzny Królestw słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1880, s. 381; także M. Kurzac, L. Kucharski, *Śladami Marii Konopnickiej*, „Spotkania z Zabytkami” 1994, R. 18, nr 1, s. 34.

„jeden z najzasłużeńszych i najzamożniejszych ziemian kaliskich”⁴⁹. W Biernacicach urodziły się kolejne dzieci Dzierzbickich. W 1872 r. urodziła się Maria, w 1873 r. Władysław, zaś w 1880 r. Kazimierz⁵⁰. W czasie wolnym od pracy małżonkowie wiedli życie towarzyskie. Spotykali się z miejscową szlachtą, podróżowali, kupowali dzieła sztuki, należeli do Towarzystwa Sztuk Pięknych w Krakowie⁵¹. Dzierzbicki przez cały czas utrzymywał relacje, które silnie zawiązały się podczas trudów w powstaniu styczniowym. Wraz z Władysławem Boetticherem brał udział w corocznej warszawskiej wystawie inwentarzy, będąc sędzią w dziale koni⁵².

Równolegle Artur Dzierzbicki uczestniczył w życiu społecznym. Od 1880 r. był członkiem zarządu kaliskiego oddziału Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, a od 1882 r. – członkiem warszawskiego Towarzystwa Ogrodniczego. W TKZ pełnił funkcję radcy komitetu. W kaliskim oddziale TKZ udzielali się towarzysze broni z powstania – Władysław Wardęski i Władysław Łebkowski. Od roku 1887 Dzierzbicki był również sędzią gminnym, mianowanym z urzędu w guberni kaliskiej, w powiecie tureckim. Sędzią gminnym najczęściej zostawał wójt gminy, skupiający w swoim ręku władzę sądową, administracyjną i wykonawczą na terenie gminy. Dzierzbicki pozostał na tym stanowisku aż do 1904 r., kiedy to sam zrezygnował z funkcji. W 1890 r. kupił osadę młyńską Zelgoszcz za 550 rubli⁵³. W tym momencie był już właścicielem Zelgoszczy oraz Biernacic, Bronowa z przyległościami, takimi jak Bronówek A, Bronówek B czy Piotrów (ryc. 8).

49 „Gazeta Kaliska” 1902, R. 10, nr 287 (24 października), s. 2.

50 APŁ, ASC parafii w Niewieszu, Księga urodzeń, Zespół 1601d, akt nr 54/1872, akt nr 42/1873, akt nr 59/1880.

51 Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie z czynności w roku 1876, 1877, Kraków 1877, s. 26.

52 „Hodowca” 1886, R. 3, nr 25, s. 9.

53 „Gazeta Kaliska” 1900, R. 8, nr 238 (20 października), s. 2.

Ryc. 8. Majątek Artura Dzierzbickiego

Źródło: *Topograficzna Karta Królestwa Polskiego*, kol. 2, sek. 4.

Wciąż prowadził interesy w branży spirytusowej. W 1898 r. wziął udział w licytacji na dostawę 150 tys. wiader wódki 40-proc. do składu w Piotrkowie⁵⁴.

W tym czasie wyszły za mąż córki Dzierzbickich. W 1887 r. Feliksa Kazimiera Dzierzbicka poślubiła Michała Białeckiego, właściciela majątków Dębówka i Kuśnia w gminie Brzeźnio (świadkiem na tym ślubie był przyjaciel Dzierzbickich, właściciel majątku Jęczew, mieszkający w Tkaczewie Kazimierz Walewski)⁵⁵. W 1891 r. w parafii Niewiesz odbył się ślub

⁵⁴ „Kurier Polski” 1898, R. 1, nr 358, s. 2.

⁵⁵ APŁ, ASC parafii w Niewieszu, Katalog małżeństw, Zespół 1601d, akt małżeństwa nr 9/1887.

Marii Dzierzbickiej z Władysławem Krzymuskim herbu Radwan, starszym od Marii o 18 lat właścicielem majątku Wilczagóra⁵⁶. Młodzi Krzymuscy zamieszkali jednak w innym rodzinnym majątku pana młodego, w Świnicach Warckich, mając za sąsiada przyjaciela ojca z czasów powstania, Kornela Dąbrowskiego, właściciela majątku Kraski. Niestety, miały też miejsce smutne chwile, jak śmierć wnuczki Teresy Krzymuskiej w 1892 r.⁵⁷

Artur Dzierzbicki nadal brał czynny udział w życiu społecznym. Podczas majowych wyborów w 1900 r. w kaliskim kole TKZ przewodniczył obradom⁵⁸. W kolejnym roku został wybrany do zarządu kaliskiego oddziału TKZ jako członek komisji rewizyjnej, która oceniała działalność handlową nowo wybranego dyrektora handlowego, wyniki sprzedaży zarówno w Kaliszu, jak i w nowym składzie w Błaszczach. Komisja sprawdzała również książki handlowe, towar i stan kasy⁵⁹.

W styczniu 1903 r. umarła żona Artura, Aleksandra⁶⁰. Dzierzbiccy byli małżeństwem ponad 37 lat. Urodziło im się w tym czasie sześcioro dzieci. Niestety, nie wiemy nic na temat ich wzajemnej relacji.

Życie toczyło się dalej. W kwietniu 1904 r. miało miejsce zgromadzenie obywateli ziemskich zrzeszonych w TKZ. W Kaliszu 129 wyborców wybrało nowe władze. Artur Dzierzbicki został wybrany do Komitetu Towarzystwa⁶¹. W kolejnym roku ponownie zasiadł w gronie członków komisji rewizyjnej. W tym czasie oddział kaliski TKZ liczył 261 członków⁶². W 1906 r. Dzierzbicki, jako jeden z dwóch reprezentantów oddziału kaliskiego, wziął udział w wyborach władz ogólnokrajowych Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego⁶³. Świadczy to o jego wysokiej pozycji wśród ziemiaństwa kaliskiego. W tym samym roku, w Turku, został także wybrany przewodniczącym lokalnego koła organizacji Polska Macierz Szkolna. Organizacja ta pomagała w nauce analfabetom⁶⁴.

56 Tamże, Katalog małżeństw, Zespół 1601d., akt małżeństwa nr 10/1891.

57 Tamże, Katalog zgonów, Zespół 1601d., akt zgonu nr 28/1892.

58 „Gazeta Polska” 1900, nr 109, s. 3.

59 „Korespondent Rolniczy, Handlowy i Przemysłowy” 1901, R. 49, nr 14 (15 kwietnia), s. 2–3.

60 APŁ, ASC parafii w Niewieszu, Księga zmarłych, Zespół 1601d., akt nr 2/1903.

61 „Kurier Polski” 1904, R. 7, nr 115 (24 kwietnia), s. 3.

62 „Kurier Polski” 1905, R. 8, nr 121, s. 3.

63 „Dzwon Polski” 1906, nr 210, s. 5.

64 „Kaliszanin” 1906, R. 1, nr 28 (11 lipca), s. 2.

Dzierzbicki brał na siebie odpowiedzialność za losy kraju, uczestnicząc również w życiu politycznym. W 1908 r. odbywały się wybory do Rady Państwa. Każda gubernia wybierała sześć osób, które później wraz z innymi 54 wyborcami z pozostałych dziewięciu guberni dokonywały wyboru jednego członka do Rady Państwa. W Kaliszu brało udział 22 prawyborców, z których wybrano sześciu, wśród nich Artura Dzierzbickiego⁶⁵. W wyborach do Rady Państwa w 1909 i 1910 r. Dzierzbicki ponownie został wybrany z guberni kaliskiej⁶⁶. Od 1907 r. ponownie działał w TKZ. Został powołany na radcę prawnego Komitetu Towarzystwa⁶⁷. Działał dla dobra tej instytucji aż do roku 1917. Od 1910 r. należał również do Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim i Gubernialnego Towarzystwa Rolniczego Kaliskiego⁶⁸.

W 1914 r. wybuchła pierwsza wojna światowa. Wojska rosyjskie wraz z władzami administracyjnymi opuściły w sierpniu Warszawę. Społeczeństwo polskie było przestraszone zmieniającą się sytuacją. W tym momencie został zawiązany komitet obywatelski, który wydał odezwę skierowaną do ludności miasta i kraju. W odezwie nawoływano do zachowania spokoju, jedności duchowej i sprawności w działaniu przy niesieniu wzajemnej pomocy. Wśród osób, które podpisały odezwę, możemy znaleźć nazwisko Władysława Wardęskiego i Artura Dzierzbickiego (ryc. 9)⁶⁹. Dzierzbicki utrzymywał cały czas dobrą relację ze swoim dowódcą z powstania, rotmistrzem Władysławem Wardęskim.

65 „Nowa Gazeta” 1908, R. 3, nr 477, s. 1.

66 „Nowa Gazeta” 1910, R. 5, nr 480.

67 „Gazeta Kaliska” 1907, R. 15, nr 25 (30 stycznia), s. 1.

68 B. Szwedo, *Powstańcy styczniowi odznaczeni orderem wojennym Virtuti Militari*, Warszawa 2013, s. 42.

69 „Gazeta Poranna” 1914, R. 3, nr 671 (4 sierpnia), s. 1.

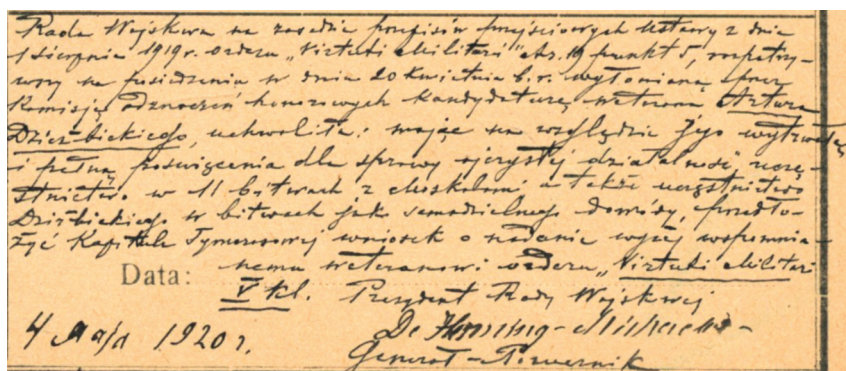
Ryc. 9. Artur Dzierzbicki wśród weteranów

Źródło: *Ziemia łączycka żołnierzom niepodległości*, Łęczyca 1937, s. 42.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. i po przeprowadzeniu postępowania kwalifikacyjnego otrzymał stopień podporucznika. Pod numerem 439 znalazł się na liście weteranów polskich powstań narodowych 1831, 1848 i 1863 r.⁷⁰ W tym czasie, w 1918 r., żyło jeszcze 3,5 tysiąca weteranów powstania styczniowego. Za udział w walce z bronią w ręku i za bohaterstwo 27 czerwca 1923 r. otrzymał z rąk generała Eugeniusza Pogorzelskiego, w jego gabinecie na placu Saskim w Warszawie, order wojenny *Virtuti Militari* V klasy (ryc. 10)⁷¹.

⁷⁰ „Dziennik Personalny” 1921, R. 2, nr 10 (12 marca), s. 11.

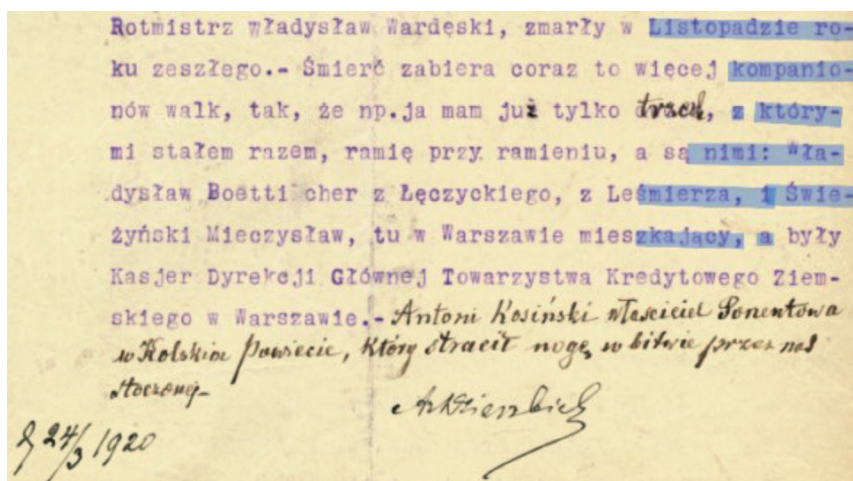
⁷¹ „Gazeta Poranna” 1923, nr 177 (3810), s. 4. Istnieje inna data wręczenia Dzierzbickiemu odznaczenia wojennego Krzyża *Virtuti Militari* podczas uroczystych obchodów na stokach warszawskiej Cytadeli 21 sierpnia 1921 r. Weteranów dekorował Naczelnik Józef Piłsudski; za J.S. Wojciechowski, *Weterani 1863–1864 w II Rzeczypospolitej*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej” 2021, t. 2(16), s. 66.

Ryc. 10. Decyzja o nadaniu orderu wojennego – Krzyża Virtuti Militari

Źródło: CAW, sygn.I.181D.7916, s. 4.

Tak wysokie odznaczenie za walkę w powstaniu styczniowym otrzymało 59 żyjących wówczas weteranów (ryc. II)⁷².

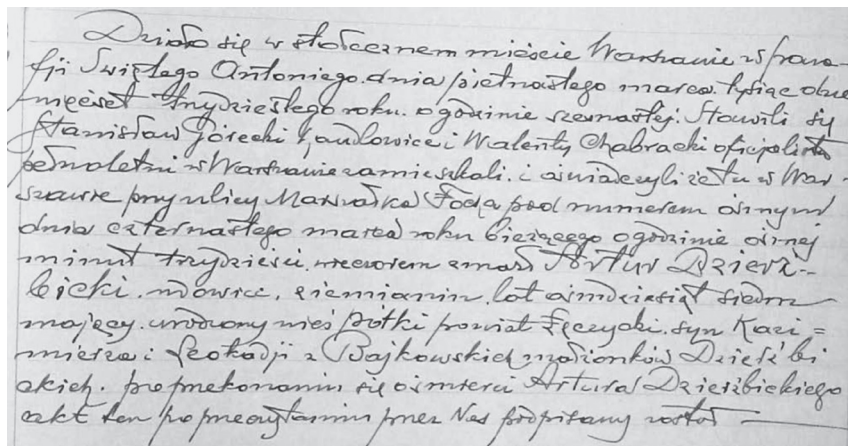

Ryc. 11. Wspomnienia Artura Dzierzbickiego spisane do wniosku o Krzyż
Walecznych

Źródło: CAW, sygn.I.181D.7916, s. 17.

72 B. Szwedo, *Powstańcy styczniowi...*, s. II.

Dzierzbicki mieszkał już wówczas (od 1922 r.) w Warszawie, przy ul. Nowosenańskiej 8 (ryc. 12)⁷³. Zmarł 14 marca 1930 r. o 20.30 przy ul. gen. Focha 8 (wcześniej Nowosenańska) w otoczeniu najbliższych, rodziny i służby⁷⁴.

Zmarł w stołecznem mieście Warszawie w parafii Świętego Antoniego dnia piętnastego marca bieżącego roku. o godzinie szesnastej. Stawili się Stanisław Jędrzejko, Paulowicz i Walenty Chabraci oficerowie ochotnicy w Warszawie zamieszkałi. i świadcy zetu w Warszawie przy ulicy Młynarskiej pod numerem osiemnastym czterdziestego marca roku bieżącego o godzinie drugiej minucie trzydziści. młodym młodym Fortus Dzierzbicki. młodym, ziemianin. lat czterdziestych siedmiu. urodzony w parafii św. Piotra i Pawła w Warszawie syn Kaciera i Leokadii z Rajkowskiej młodziem Dzierzbickich. poświadczeniem o śmierci Artura Dzierzbickiego akt ten poświadczam przez Nas podpisany wójt

Ryc. 12. Akt zgonu Artura Dzierzbickiego

Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta Stanu Cywilnego, Jednostka 515, 1930 r., akt nr 62.

Jego ciało zostało przewiezione pociągiem, a następnie karawaną konną, do Niewiesza, gdzie we wtorek 18 marca o 11.00 spoczęło w rodzinnym grobie (ryc. 13).

73 „Kurier Warszawski” 1922, R. 102, nr 25, s. 4.

74 Archiwum Państwowe w Warszawie, Akta Stanu Cywilnego, Katalog zgonu, Zespół 1218d, akt zgonu nr 62/1930.

Ryc. 13. Nekrolog Artura Dzierzbickiego

Źródło: „Kurier Warszawski” 1930, R. 110, nr 73 (z 15 marca), s. 5.

Odszedł bez wątpienia wybitny żołnierz powstania styczniowego, przedsiębiorczy ziemianin, wybitny rolnik, prawnik. Działacz społeczny, który swoją wiedzę, zarówno dotyczącą spraw agrarnych, jak i prawniczą, wykorzystywał praktycznie i dzielił się nią z innymi.

Podsumowanie

W związku z wprowadzeniem przez IPN ewidencji grobów weteranów walk o wolność i niepodległość Polski autor artykułu próbował znaleźć grób Dzierzbickich w Niewieszu. Okazało się, że już nie istnieje. Podczas rozmowy z najstarszym mieszkańcem wsi autor otrzymał informację, że podczas okupacji Niemcy wyciągnęli trumny z grobowca (który miał charakter grobu piwnicznego). Podejrzewali, że partyzanci schowali tam broń. Grobowiec w następnych latach coraz bardziej ulegał zniszczeniu. W końcu został zlikwidowany. W 2023 r. miała miejsce uroczystość powieszenia na murze cmentarnym tablicy, która informuje o miejscu spoczynku wybitnego Polaka (ryc. 14)⁷⁵.

⁷⁵ <https://poddebice.naszemiasto.pl/tag/artur-dzierzbicki-niewiesz> [dostęp: 17.05.2025].

Ryc. 14. Tablica upamiętniająca Artura Dzierzbickiego na cmentarzu w Niewieszu

Źródło: zdjęcie własne, 2023 r.

Dzięki takim postaciom jak Artur Dzierzbicki historia regionu kaliskiego nabiera konkretnych, ludzkich wymiarów.

Podziękowania

Podziękowania dla Elżbiety Słabik za wskazówki genealogiczne i historyczne. Bez Niej ta praca byłaby niepełna.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe

sygn.I.181D.7916, s. 4, 17

Archiwum Państwowe w Łodzi

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Mateusza Ewangelisty w Dalikowie, Katalog małżeństw, akt ślubu nr 7/1842

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Mikołaja Biskupa i św. Stanisława Biskupa w Kałowie, Katalog urodzeń, Zespół 1501d, akt urodzenia nr 3/1843

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Mikołaja w Wolborzu, Katalog małżeństw, Zespół 1733d, akt ślubu nr 88/1865, Katalog urodzeń, Zespół 1733d, akt urodzenia nr 265/1867

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Wawrzyńca Diakona i Męczennika w Solcy Wielkiej, Katalog zgonów, akt zgonu nr 25/1870, 27/1872

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej p.w. Wszystkich Świętych w Bełdowie, Katalog urodzeń, Zespół 1401d, akt urodzenia nr 109/1844

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej p.w. Wszystkich Świętych w Niewieszu, Katalog urodzeń, Zespół 1601d, Katalog małżeństw, Zespół 1601d, akt ślubu nr 9/1887, Zespół 1601d, akt ślubu nr 10/1891, Katalog zgonów, Zespół 1601d, akt nr 28/1892, akt nr 2/1903

Archiwum Państwowe w Warszawie

Akta stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Antoniego w Warszawie, Katalog zgony, Zespół 515, akt zgonu nr 62/1930

Opracowania i artykuły historyczne

Callier E., *Trzy ustępy z powstania polskiego 1863–1864*, Poznań 1868.

Czarnecki K., *Herbarz Niesieckiego*, t. 1, Gniezno 1881.

Dokumenty terenowych władz powstania styczniowego, Wrocław 1976.

- Jadczyk K., Kita J., Nartonowicz-Kot M., *Powstanie w Łodzi i regionie: studia i materiały*, Łódź 2014.
- Kieniewicz S., *Spiskowcy i partyzanci*, Warszawa 1967.
- Księga pamiątkowa Zjazdu b. wychowalców b. Szkoły Głównej Warszawskiej, Warszawa 1905.
- Kurzac K., Kucharski L., *Śladami Marii Konopnickiej*, „Spotkania z Zabytkami” 1994, R. 18, nr 1.
- Orłowski D., *Kajetan Słupski. Kim był naprawdę dowódca potyczki pod Mokrym z 15 października 1863 r.*, „Rocznik Wieluński” 2022, t. 22, s. 5.
- Samborski H., *Wspomnienia z Powstania 1863 r. i pobytu na Syberii*, Warszawa 1916.
- Schiller J., *Warszawskie rządowe szkoły średnie w latach 1795–1862*, „Rozprawy z dziejów Oświaty” 1994, t. 36.
- Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie z czynności w roku 1876, 1877, Kraków 1877.
- Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W., *Słownik geograficzny Królestw słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1880.
- Szwedo B., *Powstańcy styczniowi odznaczeni orderem wojennym Virtuti Militari*, Warszawa 2013.
- Taryfa domów miasta Warszawy i Pragi z planem ogólnym i 128 szczególnych planików i ulic*, Warszawa 1852.
- Wojciechowski J.S., *Weterani 1863–1864 w II Rzeczypospolitej*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej” 2021, t. 2(16).
- Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863–1864*, Rapperswil 1913.
- Ziemia łęczycka żołnierzom niepodległości*, Łęczyca 1937.
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, R. 4, Poznań 1882.

Źródła prasowe

- „Dziennik Personalny” 1921, R. 2, nr 10 (12 marca), s. 11.
- „Dziennik Urzędowy Guberni Warszawskiej” 1853, nr 18 (30 kwietnia), s. 424.
- „Dzwon Polski” 1906, nr 210, s. 5.
- „Gazeta Codzienna” 1849, nr 211, s. 1.
- „Gazeta Kaliska” 1900, R. 8, nr 238 (20 października), s. 2.
- „Gazeta Kaliska” 1902, R. 10, nr 287 (24 października), s. 2.

- „Gazeta Kaliska” 1907, R. 15, nr 25 (30 stycznia), s. 1.
„Gazeta Poranna” 1914, R. 3, nr 671 (4 sierpnia 1914), s. 1.
„Gazeta Poranna” 1923, nr 177 (3810), s. 4.
„Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” 1849, nr 123 (6 czerwca), s. 10.
„Hodowca” 1886, R. 3, nr 25, s. 9.
„Kaliszanin” 1906, R. 1, nr 28 (11 lipca), s. 2.
„Korespondent Rolniczy, Handlowy i Przemysłowy” 1901, R. 49, nr 14 (15 kwietnia), s. 2–3.
„Kurier Polski” 1904, R. 7, nr 115 (24 kwietnia), s. 3.
„Kurier Polski” 1905, R. 8, nr 121, s. 3.
„Kurier Warszawski” 1922, R. 102, nr 25, s. 4.
„Kurier Warszawski” 1930, R. 110, nr 73 (15 marca), s. 5.
„Nowa Gazeta” 1908, R. 3, nr 477, s. 1.
„Nowa Gazeta” 1910, R. 5, nr 480, s. 2.
„Postęp” 1863, nr 17 (1 listopada), s. 160.
„Warszawska Gazeta Policyjna” 1864, nr 217, s. 3.

Mapy

Topograficzna Karta Królestwa Polskiego, kol. 2, sek. 4.

Źródła internetowe

<https://poddebice.naszemiasto.pl/tag/artur-dzierzbicki-niewiesz> [dostęp: 17.05.2025].

